

ЕКСПЕРТНО СТАНОВИЩЕ

На 14 февруари 2014 г. съвместна експертна група от Асоциацията на реставраторите в България, Българския национален комитет на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места и секция „Реставрация“ при Съюза на българските художници посети Сандански, във връзка с подаден сигнал за увредени културни ценности. Повод за посещението е извършването на реставрационни дейности по проект „Сандански – зората на ранното християнство“ по Оперативна програма „Регионално развитие“. Към експертната група се присъедини и авторът на проекта за реставрация на мозайките. В настоящия момент се извършват реставрационни намеси и строително-ремонтни работи на обект „Епископска базилика“ (базилика № 4) и „Базилика на Епископ Йоан“ (базилика № 2). Освен проектът „Сандански – зората на ранното християнство“, от 2013 г. на обекта се реставрират и запазените стенописи по проект Socialization of Martyrium: The Newly Revealed Part of an Episcopal Basilica, финансиран от Американския научен център в София.

Епископската базилика е открита при спасителни археологически проучвания през 1989 г. Сградата е част от комплекс с баптистерий, атрий, мартирий, както и други помещения с неустановени функции. Стените на базиликата и на прилежащите помещения са били покрити с два слоя стенописи, от които са запазени значителни фрагменти. По време на разкопките са открити и добре запазени подови мозайки. Дейностите по реставрацията на мозайките започват през 1995 г. и са извършени под ръководството на Петър Попов. Тогава са вдигнати фрагментите от южния кораб, но само няколко от тях са прехвърлени върху нова основа. Реставрационните намеси са прекратени поради липсата на средства, а останалите на място мозайки са засипани.

В настоящия момент реставрацията на подовите мозайки се извършва от строителна фирма с финансиране по проекта „Сандански – зората на ранното християнство“. Вдигнатите фрагменти се обработват в дървена барака, построена в южния край на строителната площадка (фиг. 1). По време на посещението стана ясно, че в екипа, работещ върху мозайките, няма нито един дипломиран реставратор, вписан в регистъра на лицата по чл. 165 от Закона за културното наследство. За съжаление, въпреки че посещението на обекта стана в присъствието на автора на проекта за реставрация, експертната група не беше допусната до импровизираното ателие. По тази причина извършените констатации са само на базата на направените наблюдения върху

вече обработени фрагменти, които бяха оставени в преддверието на временната постройка (фиг. 2).

Анализ на настоящото състояние

По всичко изглежда, че реставрацията на мозайките се извършва от некомпетентни лица, а реализираните от тях дейности се различават в голяма степен от съгласувания през 2011 г. проект. Констатираните резултати показват непознаване на основни принципи и правила за реставрация, което е резултат от липсата на специализирано образование и професионален опит от страна на изпълнителите. При прехвърлянето върху нова основа на фрагментите, които открихме в преддверието на временната постройка, са вложени материали, които създават потенциален риск за мозайките и по тази причина не се използват в реставрационната практика от десетилетия.

Основен принцип при изработването на нови основи при трансферирането на мозайчни фрагменти е те да бъдат трайни, стабилни, устойчиви на деформации и максимално олекотени. За тази цел през последните десетилетия се използват пеноепоксидни смоли, леки пълнители с голяма вътрешна повърхност, алуминиеви конструкции, панели тип „пчелна пита” и т. н. В настоящия случай е използвана метална арматура с бял цимент без пълнител (фиг. 3-8).

Наистина изграждането на основи от цимент при трансфериране на мозайчни фрагменти е част от историята на световната реставрационна практика. В България има подобни случаи още от края на XIX в., когато започва разкриването на мозайките от църквата „Св. София” в София. Поради редица констатирани недостатъци обаче този материал не се използва за изграждане на основи вече повече от половин век. Циментовите панели са изключително тежки и крехки, с големи вътрешни напрежения, които често водят до деформиране и напукване на трансферираните фрагменти. Заедно с това циментът съдържа голямо количество водоразтворими соли, които могат да мигрират от основата към мозайчната повърхност и да доведат до различни по сила и размери разрушения на тесерите и мазилковите слоеве. Проблемът може допълнително да се задълбочи при експониране *in situ* на мозайчните фрагменти, какъвто именно е случаят с Епископската базилика в Сандански.

Състоянието на въпросните фрагменти свидетелства и за възникнали проблеми с протекционното облепване. Изглежда, че облепването е отстранено при неуспешен

опит за активиране на адхезива. Така са създадени предпоставки за разрушаване на тесерите, изградени от по-слаби породи камък (фиг. 9-10).

Други констатации

От направения на място оглед изглежда, че по време на строително-ремонтните дейности са разрушени фрагменти от оригиналните зидове. Става въпрос за части от апсидата, западната стена на наоса и западната стена на нартекса (фиг. 11-14). Това е необяснимо от гледна точка на съвременната теория и принципи на реставрацията, тъй като оригиналните структури са целенасочено разрушени в процеса на изграждане на новото покритие, което се прави с цел да предпазва същите тези структури. Като резултат от извършването на строително-ремонтните дейности, на обекта се забелязват и нови увреждания на оригиналните настилки. Застрашени са и фрагментите от архитектурна скулптура на обекта, за които не са положени никакви грижи и вече са покрити с почва и строителни отпадъци (фиг. 15-16).

Както стана ясно по-горе, реставрацията на стенописите се извършва по проект на Американския научен център в София. Въпреки това, възстановяването на открития в т. нар. мартирей олтар, по стените на който също са запазени стенописи, се извършва от работници на строителната фирма (фиг. 17). Експертната група не успя да установи дали има съгласуван проект за възстановяване на съоръжението. При посещението на обекта обаче стана ясно, че при възстановяването му, в непосредствена близост до стенописите са използвани циментови мазилки (фиг. 17-21), а металната конструкция, вложена под мраморната плоча, е без антикорозионна обработка (фиг. 22).

Изводи

Експертната група с представители на Асоциацията на реставраторите в България, Българския национален комитет на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места и секция „Реставрация” при Съюза на българските художници счита, че са налице сериозни основания за тревога. Извършването на реставрационни намеси от лица без специализирано образование и без никакъв опит в реставрацията създава потенциален риск за мозайките от Епископската базилика и Базиликата на Епископ Йоан. Това се потвърждава и от състоянието на вече обработените фрагменти. След трагичния пример с мозайчните фрагменти от „Военен терен” в Стара Загора, реставрацията на мозайките от Епископската базилика в

Сандански е поредният случай, в който се допуска увреждане на културни ценности при изпълнение на проекти по Оперативна програма „Регионално развитие”.

Случващото се в България през последните няколко години е красноречиво свидетелство както за дефектите в Закона за културното наследство, така и за неадекватната практика реставрацията на художествени ценности да се възлага по Закона за обществените поръчки с основен критерий най-ниска цена. Случаят с мозайките от Сандански е поредното доказателство, че след спечелването на една обществена поръчка за изграждане на туристически атракции, съдбата на значими художествени ценности зависи единствено и само от волята на строителния предприемач. Наемането на подизпълнители става причина за драстично намаляване на предвидените в проектите средства и до занижаване на контрола от страна на отговорните институции. Този механизъм води до размиване на отговорността и дава възможност на лица без специализирано образование по реставрация да извършват реставрационни намеси върху художествени ценности с изключително значение за българската култура.

фиг. 3

фиг. 4

фиг. 5

фиг. 6

фиг. 7

фиг. 8

фиг. 9

фиг. 10

Северна част на апсидата

Фиг. 13

Фиг. 14

Новоизградените стени на нартекса

Фиг. 15

Фиг. 16

Състояние на архитектурната скулптура

Фиг. 17

Фиг. 18

Употреба на циментови мазилки при възстановяването на съоръжението

фиг. 21

Употреба на циментови мазилки при възстановяването на съоръжението

Фиг. 22

Настоящо състояние на мозайките от обект „Базилика на Епископ Йоан” (базилика № 2)